

An Architectural
Treasure on
Cultural Crossroads

Poetry of Stones ●

ANI

Taşın Şiiri

Kültürlerin
Kavşağında bir
Mimarlık Hazinesi

Proje Ekibi / Project Team

Carsten Paludan-Müller
Armen Kazaryan
Yavuz Özkaya
Alin Pontioğlu
Ashot Mirzoyan
Vedat Akçayöz

İçerik Geliştirme ve Sergi Tasarımı / Content Development and Exhibition Design

PATTU | Cem Kozar, Işıl Ünal
Ekip/Team: Pelin Alkan, Onat Müftüoğlu

Fotoğraflar / Photographs

Ara Güler
Martin Manukyan
Murat Germen
Vedat Akçayöz

Metinler / Texts

Armen Kazaryan
Carsten Paludan-Müller
Yavuz Özkaya

Metinlerinin Yeniden Yazımı / Rewriting of the Texts

Anna Turay

Translations

Feride Eralp

Bu proje Anadolu Kültür, Eurasia Partnership Foundation (EPF) ve Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU) ortaklığında Norveç Büyükelçiliği, Calouste Gulbenkian Vakfı ve Türkiye Fransız Kültür Merkezi desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

The project was realized with the cooperation of Anadolu Kültür, Eurasia Partnership Foundation (EPF) and Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU) and funded by Norwegian Embassy, Calouste Gulbenkian Foundation, and Institut français de Turquie.

Koleksiyonlar ve Görsel Malzeme / Collections and Visuals

Ara Güler Arşiv ve Araştırma Merkezi
Atatürk Kitaplığı
Institute for the History of Material Culture of
the Russian Academy of Sciences (IHMC RAS)

Broşür Tasarım / Brochure Design

Gökşin Uğur

Teşekkür / Special Thanks

Fahriye Bayram
Oya Pancaroğlu
Maria Medvedeva
Anush Ter-Minasyan
Nazan Gezer
Asena Günel
Gülşah Mursaloğlu
Neslihan Koyuncu
Melis Balcı
Kubilay Özmen
Ümit Durak
Nazar Binatlı
Tamar Nalcı
Sena Başöz
Yervand Abrahamyan
Ahmet Aküzüm
Turan Tayar
Tepta Aydınlatma

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dünya Anıtlar Fonu (World Monuments Fund), 2011 yılında imzaladıkları bir protokol ile Ani'de iki önemli anıtın koruma projeleri ve uygulamaları için bir işbirliği başlattı. 2016 yılında Türkiye delegasyonunun teklifi ve Ermenistan delegasyonunun desteklemesiyle Ani Arkeolojik Alanı'nın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmesinden sonra, Türkiye'den Anadolu Kültür, Ermenistan'dan Eurasia Ortaklık Vakfı (EPF) ve Norveç'ten NIKU (Norwegian Institute of Cultural Heritage), Ani Arkeolojik Alanı üzerine birlikte bir araştırma sergisi düzenlemeye karar verdi. Proje kapsamında Ermenistan, Türkiye, Rusya ve Norveç'ten uzmanlar biraraya gelerek Ani üzerine kapsamlı bir içerik hazırladı ve "Taşın Şiiri Ani" sergisi ortaya çıktı. İstanbul, Erivan ve Oslo'dan sonra Ankara'da izleyici ile buluşan sergi, Orta Çağ'ın efsane kenti Ani hakkında tarihsel, mimari ve sanatsal bilgiyi geniş bir kitleye ulaştırmayı hedefliyor.

Türkiye ve Ermenistan sınırında yer alan Ani, tarihsel süreçte Ermeni, Bizans, Selçuklu ve Gürcü kültürlerinin kavşağında ortaya çıkmış bir mimarlık hazinesi olmasıyla bu anlamda önemli bir kültürel değerdir. Bu özel tarihi ve coğrafi konumuyla çok kültürlü bir merkez olma konumunu bugün de sürdüren Ani, gerek kültürel zenginliği ve çeşitliliği ile gerekse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan kültürel varlıklarıyla, toplumlararası işbirliğinin değerini ve gerekliliğini vurgulamak için paha biçilmez bir fırsat sunar.

"Taşın Şiiri Ani", bu işbirliğine hem bir örnek hem de teşvik mahiyetindedir.

In 2011, the protocol signed between the Ministry of Culture and Tourism of Turkey and World Monuments Fund initiated a collaborative project on the restoration and preservation of the medieval city of Ani. Following the inclusion of Ani Archaeological Site in the World Heritage List at the UNESCO meeting in 2016 with the proposal of the delegation of Turkey and the support of the delegation of Armenia, the idea of organizing an exhibition emerged. As a result, Anadolu Kültür (Turkey), Norwegian Institute for Cultural Heritage Research - NIKU (Norway), and Eurasia Partnership Foundation (Armenia) came together to organize a research exhibition on Ani Archaeological Site. Within the scope of the project, "Poetry of Stones Ani" was produced as a result of the collaborative efforts of experts from Armenia, Turkey, Russia, and Norway. The exhibition, which met the viewers in Istanbul, Yerevan, Oslo, and Ankara respectively, aspires to promote the visibility of Ani Archaeological Site while conveying the historical, artistic and architectural knowledge on Ani to a wider audience.

Located at the border of Armenia and Turkey, Ani constitutes a significant cultural asset as an architectural treasure at the crossroads of Armenian, Byzantine, Seljuk, and Georgian cultures. As a multicultural center with its unique historical and geographical location, Ani presents an invaluable opportunity to emphasize the value and necessity of intersocietal collaboration with its cultural richness and diversity and many cultural assets facing a danger of collapse.

Poetry of Stones Ani is intended as both an example of and an encouragement to such collaboration.

Kazıların genel bir görünümü / General view of the excavations © St. Petersburg: IHMC RAS

Ani, etrafı derin vadilerle çevrili volkanik bir plato üzerinde kurulu bir Orta Çağ kraliyet başkenti, bir zamanlar İpek Yolu üzerinde yer alan bir ticaret merkezi. Ani, çağlar boyunca fetihler ve istilalarla sarsıldı. Depremlerle yıkıldı, yeniden yapıldı. Sonra gün geldi, İpek Yolu önemini yitirdi. Çağlar değişti, yerleşik halklar, yönetimler değişti, ama bölgedeki siyasi ve sosyal sancılar dinmedi. Bir zaman sonra Ani hayattan elini eteğini çekti.

Ani'yi yeniden hayata döndüren St. Petersburg Bilimler Akademisi oldu. Osmanlı Rus Savaşı'nda alınan yenilgi üzerine, Kars 1878 yılında Rusya'ya devredildi. 1892'de, Akademi'nin himayesinde ve Nikolay Y. Marr başkanlığında, mimar, arkeolog, fotoğrafçı, ressam ve dilbilimcilerin de aralarında olduğu uzman bir ekip Ani'ye gönderildi. Ekip, 1892-1893 ve 1904-1917 yılları arasında yaptığı kazı,

belgeleme, kitabelerin tercümesi ve araştırma çalışmalarıyla Ani hakkındaki temel bilgileri oluşturdu. Ani için hayati değer taşıyan bazı ölçümleri ve rekonstrüksiyon çalışmalarını ise aynı dönemde mimar Toros Toromanyan gerçekleştirdi.

1921'de Kars'ın Rus İmparatorluğu'ndan alınmasıyla Ani, Askeri Sınır Bölgesi'ne dönüştü. Yüzlerce yıllık kültürel miras gün yüzüne çıkmaya başlamışken Ani bir kez daha uykuya daldı. Sistemli bir kazı çalışmasının yeniden başlaması için yarım yüzyıl geçmesi gerekecekti.

Located on a volcanic plateau surrounded by deep gorges, Ani is a royal medieval capital, a trade center once situated on a Silk Route. Yet, Ani was shaken by conquests and invasions through the ages. It was torn apart by earthquakes and rebuilt. Then one day, the Silk Road lost its significance. Times changed, as did the populations inhabiting the area and those governing them – yet the political and social throes gripping the region did not subside. And some time later, Ani simply withdrew from the world.

What brought Ani back to life was the St. Petersburg Academy of Sciences. After the defeat in the Russo-Turkish War, Kars was handed over to Russia in 1878. In 1892, a team of specialists including architects, archaeologists, photographers, painters and linguists headed by Nicholas Y. Marr was sent to Ani under the auspices of the

Academy. The team laid the foundations of our knowledge about Ani with excavations, documentation, translations of inscriptions and research it conducted from 1892 to 1893 and 1904 to 1917. Documentation and reconstruction work vital for Ani were carried out in the same period by architect Toros Toramanian.

When Kars was ceded by the Russian Empire in 1921, Ani became a Military Border Zone; and, just as centuries of cultural heritage had begun to surface, Ani was once again put to slumber. More than half a century would have to pass before systematic excavations could be resumed.

Su boruları ve su toplama aleti, tonir / Water-pipes and water-collecting device, tonir © St. Petersburg: IHMC RAS

Ani Plateosu ve Katedral / Plateau of Ani and the Cathedral © Murat Germen

Yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlerin etkileşim içinde olduğu dinamik, renkli ve karmaşık bir coğrafyada hayat bulan Ani, sunduğu mimari çeşitlilikle ve çok sayıda eserle bu anlamda Orta Çağ'ın en zengin mimarlık hazinelerinden biridir. Arkeolojik bulgular, Ani'nin erken çağlardan itibaren bir yerleşim bölgesi olduğunu kanıtıyor. Ancak şehrin asıl mimari gelişimi 10. yüzyıla, Bagratuniler'in egemenliği dönemine rastlıyor.

Ermeni Krallığı'nın başkentini Ani'ye taşıyan Bagratuni Hanedanı, şehri bölgede önemli bir siyasi ve ekonomik merkez haline getirirken muhteşem yapılarla donattı. Bagratuni döneminde inşa edilen ve bugün bize ulaşan yapılardan üçü, Ani Katedrali, Gagik Kilisesi (Gagikaşen) ve Havariler Kilisesi, hem estetik anlayış, hem de mimarlık tekniği açısından, yalnızca Orta Çağ Ermeni mimarisinin değil, kendi çağının da sınırlarını aşıyor.

1064'te Ani'yi ele geçiren Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kısa bir süre sonra kentin

yönetimini bir Kürt hanedanı olan Şeddadiler'e devretmesiyle Ani'nin mimari tarihinde bu kez farklı bir dönem başladı. Emir Menuçehr şehrin yönetimini ele alır almaz fetih esnasında önemli ölçüde zarar gören şehir surlarını restore etmeye koyuldu. Hemen ardından da Ebu'l Menuçehr Camii'ni inşa ettirdi.

12. yüzyılda Zakaryanlar'ın hüküm sürmeye başlamasıyla birlikte Ani mimari açıdan yeniden canlandı. Marr ve ekibinin kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan bu döneme ait eserlerde, hem önceki dönemlerin hem de farklı mimari geleneklerin esintileri gözlenir. 12. yüzyılın sonlarında inşa edilen Havariler Kilisesi'nin narteksinin sıra dışı planı, dönemin İslam mimari stilinden izler taşır. Genel olarak kiliselerde Ani Katedrali'nin esintilerine rastlanır. Bu kiliselerin en göze çarpan özellikleri ise süslemeleridir.

13. yüzyılın sonlarına doğru ise Ani'de mimari etkinlik yeniden azalmaya başlar.

Having sprung into existence in a dynamic, colourful and complicated landscape, upon which a variety of cultures came into interaction over the centuries, Ani is one of the richest medieval architectural treasures, with its architectural diversity and numerous monuments. Archaeological findings prove Ani to have been an area of settlement since very early ages. Yet the main architectural development of the city coincides with the reign of the Bagratid dynasty in the 10th century.

Moving the capital of the Armenian Kingdom to Ani, the Bagratids turned the city into an important political and economic hub in the region, and while doing so also adorned it with sumptuous monuments. Three of the structures from the Bagratid era that are still standing today, i.e. the Cathedral of Ani, Gagkashen Church and Church of the Apostles, do not only transcend the scope of medieval Armenian architecture but their very epoch itself, both in terms of aesthetic understanding and architectural technique.

The capture of Ani by the Seljuk Sultan Alp Arslan in 1064, shortly after which he handed the administration of the city to the Kurdish Shaddadid dynasty, marked the start of a different era in the architectural history of the city. Upon assuming control of Ani, Emir Manucehr quickly took to restoring the ramparts, which had suffered serious damage

Gagikaşen / Gagkashen © Vedat Akçayöz

during the conquest. Immediately after this, he had the Ebu'l Manucehr Mosque constructed.

Ani was architecturally rejuvenated with the beginning of the administration of the Zakarians in the 12th century. In monuments from this period revealed by excavations conducted by Marr and his team, imprints of both previous eras and different architectural traditions are visible. The unusual plan of the gavit of the Church of the Apostles constructed towards the end of the 12th century carries traces of the Islamic architectural style of the time. Churches generally take after the Cathedral of Ani. The most striking features of these cross-domed churches are their ornamentations.

Architectural activity in Ani is seen to have begun declining once again towards the end of the 13th century.

Ebu'l Menuçehr Camii / Ebu'l Manucehr Mosque © Murat Germen

Tigran Honents Kilisesi / Tigran Honents Church © Murat Germen

© Vedat Akçayöz

Ani şehrinde yer alan bütün bu görkemli eserler, 10. ve 13. yüzyıllar arasında, bölgede hüküm süren çeşitli kültürler tarafından inşa edildiler ve Orta Çağ'ın en güzel, en zengin kentlerinden birini meydana getirdiler. Öte yandan Ani'nin ilginç ve önemli bir özelliği daha var. Ani'nin altında var olan koca bir şehir: Bir yeraltı şehri.

Ani coğrafyasını kolay oyulan, yumuşak tüflü volkanik kayalar oluşturuyor. Ani'deki yeraltı şehri de tıpkı öteki yeraltı şehirleri gibi çeşitli amaçlara hizmet ediyor. 1915 yılına tarihlenen kazı çalışmalarında yeraltı şehrinin oldukça geniş bir alana yayıldığı ve çok katlı bir geçiş sistemine sahip olduğu belirlendi.

İlk çalışmalar sırasında 800'ü aşkın oda bulundu. Bu odaların bir kısmının konut amaçlı olarak kullanıldığı ve yaklaşık 2.000 kişiyi barındırarak kapasitede olduğu tahmin edildi.

Odaların bir kısmının ibadet amaçlı düzenlendiği, büyük bir kısmının ise su, şarap, yağ depolama ve hayvan barınağı amaçlı kullanıldığı düşünülüyor.

Yakın zamanda yeni bulgular ortaya çıksa da Ani'nin yeraltı şehri halen keşfedilmeyi bekliyor.

Tünel / Passageway © Vedat Akçayöz

All of these magnificent monuments in the town of Ani were built by various cultures reigning in the region from the 10th to 13 century, hence creating one of the richest and most beautiful cities of the medieval ages. Ani, however, has yet another intriguing and important hallmark: the presence of an entire city beneath it, that is an underground city.

The landscape upon which Ani is situated is composed of easily moulded, soft, volcanic tuff rock. The underground city here has served a variety of purposes just like other ones. In excavations dated 1915, the underground city was determined to be quite expansive and some parts involve a multi-storey network of passages.

More than 800 chambers were found during initial surveys. It was estimated that some of these were used for residential purposes and had the capacity of housing approximately 2000 people.

© Vedat Akçayöz

Some of the chambers are presumed to have been for worship, while a large number were most probably used as storage spaces for water, wine and oil as well as animal shelters.

Despite recent findings, Ani's underground city still awaits discovery.

Dikdörtgen güvercinlik / Rectangle shaped dovecote © Vedat Akçayöz

Horomos Masatırı, Kubbe detayı / Horomos Monastery, Detail of the dome © Vedat Akçayöz

Ani, yalnızca kenti çevreleyen surlardan ve onların içinde yer alan mimari eserlerden ibaret değil. Ani surlarının dışında da benzersiz hazineler var. Şehrin yakın çevresinde, Arpaçay vadisinde ve nehrin her iki yanında Orta Çağ dönemine ait birçok kültürel merkez yer alıyor.

Bir zamanlar Ani'yle yakın ilişkiler içinde olan bu merkezler de Ani'yle birlikte, tıpkı Ani gibi toprağa gömülmüşler. Geride kalıntılar var sadece...

Bunlardan başlıcaları: Ani'nin 65 kilometre güneyinde, önemli bir yerleşim merkezi olan *Mren*; Ani'nin 7 kilometre kuzeydoğusunda, Bagratuni döneminde kraliyet mezarlığı işlevi üstlenen *Horomos Manastırı*; Ani'nin 34 kilometre güneybatısında, Khtzkonk Manastırı

ve muhteşem kiliselere ev sahipliği yapmış *Digor*.

Ani şehir merkezi çevresinde yer alan, tarihi ve mimari açıdan büyük önem taşıyan bu yapılar çok yakın bir gelecekte tamamen yok olma tehdidiyle karşı karşıya bulunuyor.

Mren Katedrali / Cathedral of Mren © Vedat Akçayöz

Bagnayr Manastırı / Bagnayr Monastery © Vedat Akçayöz

Once maintaining close relations with Ani, these centres also sank into the earth along with it, sharing the same fate. Only certain remains are now left behind...

The primary ones are: *Mren*, an important cathedral and settlement, 65 kilometres to the south of Ani; *The Horomos (Ghoshavank) Monastery*, which functioned as a royal necropolis during the Bagratid era, 7 kilometres to the northeast of Ani; and *Digor*, which was home to the Khtskonk Monastery and impressive churches, 34 kilometres to the southwest of Ani ...

Ani is not limited to the conglomeration of architectural works situated within the walls surrounding the city. Indeed, there are also unique treasures lying outside the walls of Ani. There are many cultural centres belonging to the medieval period in the close vicinity of the town, within the Akhurian valley and on both banks of the river.

The structures carrying great historical and architectural significance located in the surroundings of the Ani city centre are under the risk of complete destruction in the very near future.

Khtzkonk Manastırı Surp Sargis Kilisesi / Khtzkonk Monastery Surp Sargis Church © Vedat Akçayöz

Tigran Honents Kilisesi detay / Details from Tigran Honents Church © Vedat Akçayöz

Ani'deki yapılar mimari planları ve yapım teknikleri ile olduğu kadar süslemeleri ile de dikkat çeker. Duvarların, burçların, kiliselerin ve diğer yapıların mimari süslemesinde birçok sembole rastlanır. Yapıların dış cephelerinde geometrik kabartmalar ve çiçekli desenler yer alır. Kullanılan en yaygın semboller ise haçlar, gerçek ve gerçeküstü hayvan motifleridir. Şehrin ana kapısında yer alan güç ve kuvvet sembolü olan aslan figürü bunlardan biridir.

Orta Çağ'da Ermenistan'da gelişen bir taş oyma sanatı olan haçkarlar Ani'de oldukça yaygındır. Haçkarlar, mezar taşları olarak kullanıldıkları gibi, kilise cephelerinde ve sur burçlarında da sıkça görülür.

Mimari süslemede yaygın biçimde kullanılan bir başka unsur yapıların içlerini süsleyen duvar resimleridir. Bunlardan bazıları,

örneğin Katedral, Abhughamrents Kilisesi ve Surp Amenap'rkich Kilisesi'nde yer alan duvar resimleri günümüze dek ulaşmıştır. Bu resimler dönemin çeşitli etkilerini ifade eder. Tigran Honents Kilisesi'nin içini boydan boya kaplayan ve bir dizi hikayeyi betimleyen resimler ise Ermeni ve Gürcü sanatları arasındaki etkileşimi yansıtır.

Tigran Honents Kilisesi detay / Details from Tigran Honents Church © Vedat Akçayöz

Ani draws attention with its ornamentations just as much as it does with its architectural plans and construction techniques. Many symbols are visible in the architectural decorations of the ramparts, towers, churches and other structures. Geometric embossments and flowery patterns may be seen on the outer façades of buildings. The most prevalent symbols used are crosses, and real as well as fantastic animal motifs. The lion figure at the main entrance of the city symbolizing strength and power is an example of these.

Khachkars, a form of stone masonry art developed in medieval Armenia, are also quite widespread in Ani. Not only are they used as gravestones, but are also encountered often in the façades of churches and rampart towers.

Another widely used element of architectural ornamentation is the murals decorating the interiors of structures. Some of these, such as the murals in the Cathedral, Abhughamrents Church and Surp Amenap'rkich Church, have reached our day. These paintings demonstrate the various influences of the period.

Tigran Honents Kilisesi detay / Details from Tigran Honents Church © Vedat Akçayöz

The paintings covering the walls of the Church of Tigran Honents from one end to another illustrating a series of stories, on the other hand, showcase the interaction between Armenian and Georgian arts.

8 fotoğraflık seri, Tigran Honents Kilisesi / A set of 8 photographs, Tigran Honents Church © Martin Manukyan

Surp Amenap'rkich Kilisesi restorasyon çalışmaları, Surp Amenap'rkich Church during restoration © Yavuz Ozkaya

Taş Ustası, Arayik Avetyan Stone master, Arayik Avetyan © Martin Manukyan

1917'den sonra uzun bir süre "askeri bölge" statüsünde kalan Ani'de araştırma ve kazılar 1965 yazında Kemal Balkan ve Orhan Sümer ile yeniden başladı. Kazılar 1988-2006 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'nın başkanlığında devam etti. Ani'de gerçekleştirilen talihsiz "restorasyonlar" bu dönemde yapıldı.

Ani 2006 yılında askeri bölge statüsünden çıkartıldı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetimine geçti. Bakanlık, Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir "Ani Ören Yeri Danışma Kurulu" kurdu. Bu kurul, Ani'de yapılması gereken çalışmaları içeren ayrıntılı bir rapor hazırladı ve bakanlığa sundu. Raporda bir koruma master planı ile çevre düzenleme ve yönetim planı da yer alıyordu.

2006 yılından itibaren Tigran Honents Kilisesi, Ebu'l Menuhehr Camii, Abughamrent Kilisesi koruma projeleri hazırlandı ve ilk etap uygulamaları gerçekleştirildi. 2011 yılından itibaren Dünya Anıtlar Fonu Ani'ye kaynak aktarmaya başladı. 2012 yılından bu yana ise Ani'deki kazı ve araştırmalar, Kars Müzesi işbirliğiyle, Pamukkale Üniversitesi'nden Prof. Dr. Fahriye Bayram yönetiminde gerçekleştiriliyor.

Remaining in "military zone" status for quite a long time after 1917, research and excavations were resumed in Ani in the summer of 1965. These continued between the years 1988 and 2006, under the direction of Prof. Beyhan Karamağaralı from Hacettepe University. The "unfortunate" restorations that took place in Ani were conducted in this period.

Ani's military zone status was lifted in 2006, and it thus came under the supervision of the Ministry of Culture and Tourism. The Ministry established an "Archaeological Site of Ani Advisory Board" comprised of faculty members from the Middle East Technical University. This committee prepared a detailed report concerning the operations that needed to be undertaken in Ani, which it then presented to the ministry. The report also included a preservation master plan and landscape use and management plan.

Preservation projects for the Church of Tigran Honents, Ebu'l Manuchehr Mosque and Abughamrents Church have been prepared since 2006, and their first phases have already been executed. As of 2011 the World Monuments Fund has begun allocating resources to Ani, and from 2012 onwards excavations and research in Ani have continued being conducted under the direction of Prof. Fahriye Bayram from Pamukkale University in cooperation with the Kars Museum.

14.03.2018
29.04.2018

11.07.2018
26.08.2018

UiO : Kulturhistorisk museum

18.10.2018
06.01.2019

21.02.2019
26.05.2019

